

Ekonomska misao Antičke Grčke

Bošnjak, Matija

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:138659>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za ekonomske znanosti

Matija Bošnjak

Ekonomska misao Antičke Grčke

Diplomski rad

Zagreb, Srpanj 2024.

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Student:

Matija Bošnjak

Naslov diplomskog rada:

Ekonomska misao Antičke Grčke

Kolegij:

POLITIČKA EKONOMIJA

Mentor:

Prof. dr. sc. Ozren Pilipović
Zagreb, Srpanj 2024.

Izjava o izvornosti

Ja, Matija Bošnjak, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Matija Bošnjak

Sažetak

Ovaj diplomski rad istražuje ekonomske ideje i teorije razvijene u Antičkoj Grčkoj, s posebnim naglaskom na doprinos mislioca poput Platona, Aristotela, Ksenofonta i Solona. Analiziraju se njihovi ključni prijedlozi i razmišljanja o raspodjeli bogatstva, pravednosti u trgovini, ulozi države u ekonomiji i socijalnoj politici. Platonove ideje o idealnoj državi, Aristotelova analiza trgovine i novca, Ksenofontovi prijedlozi za financiranje javnih projekata te Solonove reforme usmjerene na stabilizaciju društva predstavljaju temeljne principe koji su oblikovali kasniji razvoj ekonomske misli.

Ključne riječi: Antička Grčka, Platon, Aristotel, Ksenofont, Solon, raspodjela bogatstva, pravednost, javno-privatno partnerstvo...

Summary

This thesis explores the economic ideas and theories developed in Ancient Greece, with a particular focus on the contributions of thinkers such as Plato, Aristotle, Xenophon, and Solon. It analyses their key proposals and thoughts on wealth distribution, justice in trade, the role of the state in the economy, and social policy. Plato's ideas about the ideal state, Aristotle's analysis of trade and money, Xenophon's proposals for financing public projects, and Solon's reforms aimed at stabilizing society represent fundamental principles that have shaped the later development of economic thought.

Keywords: Ancient Greece, Plato, Aristotle, Xenophon, Solon, wealth distribution, justice, public-private partnership...

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesni pregled.....	3
3. Ekonomski sustav grčkih polisa.....	5
3.1. Atena	5
3.2. Sparta	11
4. Pogledi na ekonomska pitanja u staroj Grčkoj.....	14
4.1. Platon i njegova „Idealna država“	14
4.2. Aristotel: trgovina i novac	18
4.3. Ksenofont i plan gospodarskog oporavka	25
4.4. Solonove gospodarske reforme	31
5. Zaključak.....	35

1. Uvod

Diplomski rad "Ekonomska misao u Antičkoj Grčkoj" istražuje ključne ekonomske ideje koje su oblikovali grčki mislioci. Antička Grčka, poznata po svom filozofskom i intelektualnom nasljeđu, dala je značajan doprinos razvoju ekonomije kao znanstvene discipline. Kroz radove filozofa poput Platona, Aristotela, Ksenofonta i Solona, možemo pratiti rani razvoj ekonomskih teorija koje su utjecale na kasnija razmišljanja i prakse.

Platon je raspravljao o idealnoj državi i načinu raspodjele resursa unutar nje. Njegove ideje o pravdi i zajedničkom vlasništvu imale su velik utjecaj na kasnije socijalističke misli. Aristotel je s druge strane analizirao prirodu bogatstva, trgovine i novca, naglašavajući važnost umjerenosti i etičnosti u ekonomskim aktivnostima. Njegove ideje o pravednoj trgovini i ulozi države u ekonomiji pružaju temelje za mnoge suvremene ekonomske teorije.

Ksenofont, iako možda manje poznat od Platona i Aristotela, dao je značajan doprinos ekonomskim raspravama kroz svoja djela. Njegovi prijedlozi o upravljanju imovinom, financiranju javnih projekata i pružanju socijalne pomoći predstavljaju rane oblike onoga što danas poznajemo kao javno-privatno partnerstvo.

Solon, kao jedan od najranijih i najvažnijih zakonodavaca Atene, igrao je ključnu ulogu u oblikovanju ekonomskih politika koje su imale dalekosežne socijalne i političke posljedice. Njegove reforme bile su usmjerene na smanjenje dugova, ukidanje dužničkog ropstva i preraspodjelu zemljišta. Solonovim zakonima nastojalo se stabilizirati društvo i pružiti ekonomsku pravdu,

čime je postavio temelje za kasnije ekonomske i političke reforme.

Ovaj rad proučava kako su ti mislioci svojim idejama i prijedlozima oblikovali rani razvoj ekonomskih teorija. Kroz analizu njihovih djela, cilj je razumjeti temeljne principe koje su postavili i kako su oni utjecali na kasniji razvoj ekonomske misli. Njihova razmišljanja pružaju uvid u načine na koje su antički Grci promišljali o ekonomskim pitanjima i kako su te ideje primijenili u praksi.

2. Povijesni pregled

Sama Grčka ekonomija zapravo je zagonetka. S obzirom na vremensku udaljenost starogrčke civilizacije, dokaza nema baš mnogo, a i ono čemu imamo pristup otvara potencijalne probleme u tumačenju.¹ Stara grčka civilizacija postojala je u razdoblju od 1600. pr. Kr. do 30. pr. Kr. Ovo razdoblje dodatno se dijeli na sljedeća četiri podrazdoblja: 1600.-1200. mikensko doba, 1200.-800. mračno doba, 800.-510. arhaisko doba, 510.-322. klasično doba i helenističko razdoblje 322-30.²

Tijekom tog vremena, grčka civilizacija se u mnogim aspektima značajno razlikovala od naše. U arhaiskom i klasičnom razdoblju, Grčka nije bila ujedinjena država, već se sastojala od većeg broja malih, neovisnih polisa ili 'gradova-država'. Tijekom helenističkog razdoblja, grčka se civilizacija proširila na Bliski istok i velika su kraljevstva postala uobičajena. Kroz ta vremenska razdoblja drevne grčke civilizacije, razina tehnologije nije bila kao danas, te su nastale vrijednosti koje su na poseban način oblikovale gospodarstvo.³

U vrijeme grčkih polisa, osnovna privredna grana bila je poljoprivreda, proizvodna jedinica u toj ekonomiji bilo je kućanstvo, a radna snaga robovi. Sav život odvijao se u gradovima te informacije crpimo ponajviše iz tih gradova. No, antički gradovi, veći ili manji, nisu bili klasična ekonomska središta u smislu u kojem ih mi danas smatramo. Postojala su tržišta i ljudi koji su obavljali zanate, no to su većinom bili robovi. To nije bila industrijska aktivnost onako kako je mi danas shvaćamo. Uporaba ili potrošnja roba kao što su osnovni prehrambeni proizvodi, nešto pića, možda nešto odjeće i ništa previše drugoga

¹ <https://eh.net/encyclopedia/the-economy-of-ancient-greece/>, 30.05.2024.

² Takeshi Amemya, *Economy and Economics of Ancient Greece*, (2007.), str.3

³ <https://eh.net/encyclopedia/the-economy-of-ancient-greece/>, 30.05.2024.

bila je izuzetno malih razmjera za opću populaciju, osim za vladajuće. Ta vladajuća manjina ostvarivala je najveću potrošnju u uslugama, koje su bile robovske usluge. Antička Grčka neosporno nije bila ekonomija potrošačke robe.⁴

Nije u potpunosti jasno na koji su način stanovnici grčkih gradova plaćali hranu i piće koje su dopremali iz okolice. Velika većina dobara kupovala se zakupninama i ostalim prihodima ili nametima koje su stjecali zemljoposjednici koji nisu bili prisutni jer su živjeli u gradovima. Ti su prihodi korišteni za plaćanje proizvoda s poljoprivrednih posjeda i vinograda. Moguće je da su u nekim situacijama stanovnici gradova bili plaćeni u naturi. Također je moguće da su njihovi prihodi dolazili u obliku poreza, koji su se zatim koristili za plaćanje poljoprivrednih proizvoda. Sigurno je da su velike količine hrane i pića dolazile u luke, ali nikad nije bilo potpuno jasno što su te luke davale zauzvrat.⁵

Kao što će se moći vidjeti u ovom radu, sama osnovna ekonomska analiza je mali dio nasljeđa koje su nam ostavili naši preci, stari Grci. Za razliku od drugih disciplina poput matematike, mehanike i geometrije, ekonomija je također izvor daljnjeg razvoja tih disciplina. Međutim, ekonomija nije stekla nezavisan status niti zasebno ime koje bi to odražavalo. Sami Grci su miješali začetak ekonomske analize sa svojom općom filozofijom države i društva, ne tretirajući ekonomske teme kao zasebne. Možda upravo zbog toga njihova postignuća na tom području izgledaju oskudna u usporedbi s velikim dostignućima u drugim disciplinama. Unatoč tome, dostupni znanstveni fragmenti grčke ekonomske misli mogu se pronaći u djelima Platona (427.-347. pr. Kr.) i Aristotela (384.-322. pr. Kr.).⁶

⁴ John Kenneth Galbraith, *Ekonomija u perspektivi*, (1987.), str. 7

⁵ M.I. Finley, *The Ancient Economy*, (1973.), str. 123-149

⁶ Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, (1954.), str. 45

3. Ekonomski sustav grčkih polisa

3.1. Atena

Prije nego što je Solon proveo svoje reforme, vlast u Ateni bila je koncentrirana u rukama eupatrida (aristokracija). Druge dvije društvene skupine, geomori (zemljoradnici) i demiurzi (obrotnici), nisu imale pravo sudjelovanja u upravljanju. Ovakva podjela naglašavala je društvene razlike u tadašnjoj hijerarhiji plemenskog odlučivanja, koje su se morale poštovati. U doba kada su trgovina, financije i pomorstvo bili slabo razvijeni gospodarski sektori, zadržavanje ratnih zarobljenika kao robova omogućavalo je stjecanje dodatnih dobara i bogaćenje. Više robova značilo je veće mogućnosti za akumulaciju bogatstva i ulaganje u neproizvodne aktivnosti, što je Solon smatrao štetnim. Njegove političke promjene bile su usmjerene na sveobuhvatne reforme gospodarskog sustava (o Solonu i njegovim promjenama više kasnije u posebnom poglavlju).⁷

Kao što sam već naveo, na području antičke Grčke, posebno u Atici, gdje su živjeli stari Grci, poljoprivreda je bila najvažnije zanimanje za tamošnje stanovništvo, dok je obrt bio zanimanje kojim se bavio manji broj ljudi te. Zbog neravnog i suhog tla, poljoprivreda se u antičkoj Grčkoj temeljila na uzgoju vinove loze i maslina. Nedostatak određenih proizvoda, poput žitarica, i obilje drugih, kao što su vino, kamen i glina, poticali su razvoj trgovine. Stari Grci su više cijenili i poštovali poljoprivrednike, koji su ih hranili, nego trgovce, koji su često bili stranci. Poljoprivrednici su se smatrali

⁷ Zrinka Erent-Sunko, *Gospodarstvo i poduzetništvo u Antičko doba*, (2007.), str. 1009

jednako važnima kao i vojnici, jer je zemlja i njezini plodovi poticali na obranu od neprijatelja.⁸

Osnovni poljoprivredni proizvodi u Ateni bili su žito (pšenica i ječam), maslinovo ulje i vino. Stočarstvo je također činilo značajan dio poljoprivrede. Iako su Atenjani koristili naprednu tehnologiju i znanje u poljoprivredi, nisu mogli konkurirati jeftinijim žitaricama iz plodnijih zemalja. To je dovelo do zanemarivanja i zapuštanja nekih područja i kultura. Usitnjavanje posjeda dovelo je do propadanja malih poljoprivrednika, dužničkog ropstva i stvaranja gradske sirotinje.⁹

Kako bi riješila problem agrarne prenapučenosti, Atena je osmislila koncept kleruhija, tj. stvaranja naseobina svojih građana izvan Atene. Sitne i srednje posjede obrađivao je sam vlasnik sa svojom obitelji, bez korištenja robova, jer su robovi bili skupi i trebalo ih je prehraniti. Na većim posjedima korišten je robovski rad.¹⁰

U Atici je mnogo sitnih posjednika i ljudi bez zemlje živjelo radeći kao poljoprivredni nadničari (tetes), po kojima je i nazvan najniži razred atenskih građana.¹¹

Obrt u Ateni, iako manje zastupljen u odnosu na poljoprivredu, bio je prilično razvijen. Postojali su sitni, srednji i veliki obrtnici manufakturnog tipa koji su proizvodili za široko tržište. U obrtu je rad najčešće obavljan uz pomoć robovske radne snage, koristeći vlastite ili iznajmljene robove (u manufakturama se gotovo isključivo radilo s robovima). Među

⁸ Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology / Xenophon; translated by E. C. Marchant, O. J. Todd., (2002.), str. 403.

⁹ Šefko Kurtović, Opća povijest prava i države, (2005.), str. 95.

¹⁰ Ibid., str. 95.

¹¹ Ibid., str. 95.

poznatim manufakturama za široko tržište bile su one koje su proizvodile oružje, štitove i druge vojne potrepštine.¹²

Obrtnički proizvodi kao što su metalurški proizvodi, lončarstvo, brodogradnja i umjetnički obrti, zajedno s nekim poljoprivrednim proizvodima poput vina i ulja, bili su predmet vanjske pomorske trgovine. Atena je sa svojim obrtničkim proizvodima bila prisutna na čitavom zapadnom Sredozemlju. Ovom trgovinom i moreplovstvom (transport robe za druge) bavili su se najviše Atenjani, uz pomoć stranaca stalno naseljenih u Ateni (meteci), koristeći robove kao radnu snagu.¹³

U pogledu unutarnjeg tržišta, u Ateni su se ponuda i potražnja dobara i usluga susretali na tržnici nazvanoj agora. Tržište u Ateni bilo je tako veliko da je bilo podijeljeno na nekoliko različitih dijelova. Dijelovi agore nazvani su prema vrstama roba koje su se tamo prodavale dok su se cijene utvrđivale na samom tržištu.¹⁴ U slučajevima prekomjerne potražnje ili nedostatne ponude, cijene su rasle, čime se uspostavljao ravnotežni položaj. Osim cijena, broj tvrtki na tržištu također je dosezao ravnotežu. Kada bi se ponuda povećala, a potražnja ostala na istoj razini, cijene i profita bi padale te bi se faktori proizvodnje preusmjerili na druge, profitabilnije poslove. Kao što je Ksenofont tvrdio: "Povećanje broja bakrorezaca, na primjer, dovodi do pada cijena bakrenih radova, nakon čega bakrorezci odustaju od posla. Isti se scenarij događa i u željeznoj trgovini. Također, kada ima obilja žita i vina, usjevi su jeftini, a profit od njihova uzgoja nestaje, pa mnogi napuštaju poljoprivredu i otvaraju trgovine, dućane ili se bave poslovima novčane posudbe."¹⁵

¹² Ibid., str. 95.

¹³ Ibid., str. 95.

¹⁴ Edward M. Harris, *Workshop, Marketplace and Household*, (2002.), str. 75.

¹⁵ Xenophon, *Ways and Means*, engl. prijevod E. C. Marchant, (1968.), str. 36.

Kasnije političke i ratne neprilike u 5. i 4. stoljeću p.n.e. dovele su do opadanja obrta i trgovine, što je rezultiralo time da je Atena postala uvoznik mnogih roba umjesto izvoznika.¹⁶

Atenjani, unatoč nekim filozofskim argumentima protiv manje cijjenjenih poslova i zanimanja, uglavnom su napredovali nakon Peloponeskog rata ne odbacujući rad kao izvor bogatstva. Štoviše, mnogi građani, posebno iz siromašnijih i srednjih slojeva, radili su za druge i bavili se poljoprivredom, trgovinom i drugim poslovnim aktivnostima.¹⁷

Razvoj polisa, uz poboljšanu poljoprivredu i stabilniji suživot plemena, doveo je do veće sigurnosti i trajnosti imovine, koja je postala standard vrednovanja. Nasljednici su preuzimali ime, zasluge i imovinu svojih predaka, te se isticali kao aristoi ili eupatridi, ljudi plemenitog roda. Poljoprivreda je, unatoč rastu jačanju ona će utjecati na pomorstvo i brodogradnju, čiji je razvoj potaknula perzijska opasnost. Prijetnja od strane Perzijanaca potaknula je rast brodogradnje i pomorstva, što je otvorilo nove mogućnosti za zapošljavanje osiromašenih poljoprivrednika i radnika koji su živjeli od najma svog rada. Ovaj dio stanovništva činili su najveći segment atenskog društva. More, kao prirodni resurs, značajno je oblikovalo živote Atenjana, razlikujući ih od Spartanaca. Dok je atenska snaga počivala na pomorskoj moći, omogućujući im trgovinu, opskrbu hranom i vojne ekspedicije, spartanska moć je bila usmjerena na kopnene vojne strukture. Spartanci su, zbog nemogućnosti komunikacije morskim putem, ostali siromašni i ratoborni. Na neki način, perzijski napadi su Ateni pomogli u

¹⁶Kurtović Š., (2005.), op.cit., str. 95.

¹⁷George C. Bitros and Anastassios D. Karayiannis, *Morality, Institutions and Economic Growth: Lessons from Ancient Greece*, (2006.), str. 8.

razvoju pomorske infrastrukture i trgovine, otvarajući vrata ekonomskoj ekspanziji kroz izvoz i uvoz.¹⁸

Razmatrajući poljoprivredu i male obrte s jedne strane, te ekonomske poticaje koji su potaknuli razvoj trgovine, pomorstva i brodogradnje u Ateni s druge strane, kao i mogućnosti zapošljavanja koje su ti sektori pružali siromašnim seljacima ili onima koji su izgubili svoje posjede (migracija iz sela u grad), primjećujemo obrazac koji podsjeća na model opisan od strane britanskog ekonomista Arthura Lewisa u kontekstu tzv. dualnih ekonomija karakterističnih za ranu fazu ekonomskog razvoja.¹⁹

Lewis je poznat po svom modelu dvostrukog sektora, poznatom i kao "Lewisov model". On je predložio da su razvijajuće se ekonomije karakterizirane tradicionalnim poljoprivrednim sektorom s viškom radne snage i modernim industrijskim sektorom s većom produktivnošću. Lewis je tvrdio da u ranim fazama razvoja industrijski sektor može apsorbirati višak radne snage iz poljoprivrede, što dovodi do ekonomskog rasta i strukturne transformacije.²⁰

Kada je započeo razvoj prekomorske trgovine, pomorstva i brodogradnje, različite nezadovoljne skupine našle su zajednički cilj - među njima su bili trgovci, obrtnici, brodograditelji, financijeri, te najamni radnici, mornari, siromašni poljoprivrednici i sirotinja. Svaka od tih skupina bila je nezadovoljna društvenim poretkom iz svojih razloga. Novoobogaćeni Atenjani bili su frustrirani jer je vlast bila koncentrirana u rukama eupatrida, od kojih su mnogi također osiromašili i imali manje bogatstvo od trgovaca. Siromašni

¹⁸ Erent-Sunko Z., (2007.), op.cit., str. 1009

¹⁹ Ibid., str. 1009

²⁰ <https://www.tutor2u.net/economics/reference/what-were-some-of-the-key-economic-ideas-of-arthur-lewis> 26.06.2024.

seljaci borili su se s visokim zakupninama (6-8% prinosa) i dugovima, što ih je često tjeralo u dužničko ropstvo.²¹

Atenska zajednica, koja se pridržavala tradicionalnih običaja i poštovala naslijeđene norme, nije bila spremna za radikalne promjene koje je promovirao novi sloj temeljen na ekonomskim postignućima i moći.

Solon je na vrijeme prepoznao ovu nesklonost prema promjenama. Međutim, njegove reforme nisu zaustavile daljnji razvoj poduzetništva, već su ga, naprotiv, potaknule. Solon je usmjerio razvoj poduzetništva pod državnim pravilima, što je otvorilo nove mogućnosti. Novi val promjena, obilježen rastom trgovine, zanata, pomorstva, brodogradnje i bankarstva, oblikovao je modernije društveno uređenje.²²

²¹Erent-Sunko Z., (2007.), op.cit., str. 1012-1013

²²Ibid., str. 1013

3.2. Sparta

Gospodarstvo antičke Sparte bilo je jedinstveno i kompleksno, oblikovano kroz specifičan društveni sustav koji je uvelike ovisio o radu helota, slobodnih ali podložnih radnika. Da bismo razumjeli gospodarski sustav Sparte, potrebno je sagledati uloge i međusobne odnose triju glavnih društvenih skupina: Spartijata, Perioika i Helota.²³

Spartijati su činili elitu, poznatu kao Spartijati, koja je predstavljala vojnu i političku klasu Sparte. Oni nisu sudjelovali u trgovini ili poljoprivredi, već su se isključivo bavili vojnim treninzima i državnim poslovima. Njihov status i privilegije proizlazili su iz potpune posvećenosti vojnom životu i služenju državi.²⁴ Sparta je težila isključivo vojnoj moći, podvrgavajući svoje građane strogom režimu koji je osiguravao samo osnovne biološke potrebe, dok su njihove osobne slobode bile potpuno podređene interesima države.²⁵

Perioikoi su bili slobodni stanovnici, ali nisu imali građanska prava poput Spartijata. Bavili su se zanatstvom, trgovinom i proizvodnjom, što je bilo ključno za gospodarski sustav Sparte. Perioikoi su, za razliku od Spartijata, mogli sudjelovati u ekonomskim aktivnostima koje su bile nužne za opskrbu i trgovinu.²⁶

Najveći dio radne snage činili su heloti, koji su obrađivali zemlju i obavljali rutinske poslove. Heloti su zadržavali približno 50% proizvedenog, dok je ostatak odlazio njihovim spartijatskim gospodarima. Ova skupina nije bila slobodna, ali je imala određene obveze i prava u okviru spartanskog društva.

²³ <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 19.06.2024.

²⁴ <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 19.06.2024

²⁵ George C. Bitros and Anastassios D. Karayiannis, (2006.), op.cit., str. 14

²⁶ <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 19.06.2024

Radili su na poljima, zadržavajući polovicu prinosa za svoje potrebe, dok je ostatak odlazio Spartijatima. Osim toga, heloti su pratili spartansku vojsku kao pomoćni radnici, obavljajući zadatke poput nošenja opreme i paljenja svetih šuma nakon bitaka. Njihova uloga nije bila samo poljoprivredna; oni su također obavljali sve rutinske poslove u društvu, uključujući gradnju cesta, čišćenje latrina, rad u kamenolomima i rudnicima.²⁷

Uzimajući u obzir da Sparta nije imala sektor vanjske trgovine, razumna reprezentacija njene ekonomije bi uključivala tri sektora: a) javni sektor, uključujući vojsku, b) sektor proizvodnje i distribucije robe i usluga, i c) sustav agoge za odgoj mladih Spartanaca i oblikovanje njihovog karaktera kako bi odgovarao ciljevima države tijekom cijelog života.²⁸

Perioikoi su igrali ključnu ulogu u gospodarskom životu Sparte. Bavili su se zanatstvom, proizvodnjom i trgovinom, osiguravajući nužne proizvode i usluge koje Spartijati nisu mogli ili nisu htjeli pružati. Zahvaljujući njihovom radu, Sparta je mogla održavati svoju vojnu elitu bez potrebe da se ona bavi ekonomskim aktivnostima. Za razliku od drugih grčkih gradova-država, Sparta je koristila željezne šipke kao valutu, što je ograničavalo trgovinu s drugim polisima. Ovaj neobičan monetarni sustav bio je namjerno uspostavljen kako bi se spriječila akumulacija bogatstva i potaknula jednostavnost i skromnost, vrijednosti koje su bile u središtu spartanskog načina života.²⁹

Gospodarstvo Sparte bilo je duboko povezano s njenim društvenim i vojnim strukturama. Dok su Spartijati bili posvećeni vojnom životu, Perioikoi su preuzimali ulogu trgovaca i zanatlija, a Heloti su osiguravali radnu snagu potrebnu za održavanje poljoprivrede i obavljanje rutinskih poslova. Ova podjela rada

²⁷ <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 19.06.2024.

²⁸ M.I. Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, (1981.), str.25

²⁹ <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 21.06.2024.

omogućila je Sparti da zadrži svoj jedinstveni način života, fokusiran na vojnu snagu i društvenu stabilnost, unatoč ograničenjima i izazovima koje je donosio njihov gospodarski sustav.³⁰

³⁰<https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 21.06.2024.

4. Pogledi na ekonomska pitanja u staroj Grčkoj

4.1. Platon i njegova „Idealna država“

Platon je jedan od najznačajnijih filozofa u povijesti čovječanstva, bio je Sokratov učenik, a Aristotelov učitelj. Rodio se u Ateni 427. godine prije Krista u aristokratskoj obitelji koja mu je omogućila opsežno školovanje kod najcjenjenijih učitelja. Onaj koji je najviše pridonio njegovom razvoju bio je Sokrat u razdoblju od 408. godine do 399. godine.³¹

Platon je zagovornik teorije savršene, idealne države što je vidljivo u njegovim djelima „Država“, „Državnik“ i „Zakoni“.³² U svom konceptu idealne države, Platon započinje s podjelom rada, koja je iz ekonomskog i analitičkog aspekta jedno od njegovih najvažnijih dostignuća.³³ Zdravi polis, odnosno grad-država, nastaje kao rezultat potrebe za zajedničkim suživotom uslijed podjele rada. Ta podjela rada proizlazi iz prirodne nejednakosti u ljudskim vještinama i širokog spektra ljudskih potreba. Zato je specijalizacija nužna; poslovi ne bi čekali kada bi radnici obavljali više zadataka. Pojedinaac je učinkovitiji u obavljanju jednog posla nego mnogih.³⁴ Različite ljudske vještine i široki spektar potreba uzrokuju podjelu rada. Specijalizacija, koja iz toga proizlazi, stvara međusobnu ovisnost i vodi do razmjene između pojedinaca. Platon je, međutim, bio više zainteresiran za obrazac raspodjele koji proizlazi iz te razmjene. Nije uspostavio vezu između podjele rada i veličine tržišta. Njegov je fokus bio na prirodnom razvoju podjele rada koja rezultira

³¹ BeniĆ Đuro, *Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon*, (2016.), str. 11.

³² Ibid., str. 13.-16.

³³ S. Sharma, *Reflections on the Philosophical Foundations of Economics*, (2010.), str. 107.

³⁴ Platon, *Država*, Zagreb, (2009.), str. 107.

većom količinom i kvalitetom proizvoda, dok ga povećanje proizvodnje, smanjenje troškova i rast efikasnosti kao posljedice podjele rada nisu zanimali.³⁵

U Platonovoj idealnoj državi postoje tri staleža: 1. mislioci – filozofi koji donose zakone i upravljaju državom, 2. branitelji – ratnici, i 3. poljodjelci, obrtnici, trgovci. Ovi staleži se ne miješaju i svatko se bavi svojim poslovima, dok robovi nisu uključeni u te staleže.³⁶ Platonova idealna država, u kojoj je pojedinac potpuno podređen društvu, zamišljena je kao statična jer gospodarski razvoj dovodi do socijalnih i ekonomskih nejednakosti te gubitka harmonije. Trgovinu, profit i kamatu Platon je smatrao prijetnjom idealnoj državi, pa bi novac i trgovina trebali biti administrativno kontrolirani. Platonu je novac predstavljao „simbol“ za olakšavanje razmjene.³⁷ Takve izjave zapravo ne opravdavaju pripisivanje Platonu bilo kojeg specifičnog stajališta o prirodi novca, ali vrijedi napomenuti da se njegova odbojnost prema upotrebi zlata i srebra slaže s teorijom prema kojoj je vrijednost novca u suštini nezavisna od materijala od kojeg je napravljen.³⁸

Platonova Savršena država, prema njegovoj zamisli, bila bi grad-država predviđena za mali i na neki način stalan broj građana. Kako je stanovništvo nepromjenjivo, tako je i njihovo bogatstvo. Postoji stroga regulacija svih gospodarskih i negospodarskih aktivnosti; radnici, zemljoradnici, obrtnici, trgovci i ostali podijeljeni su u stalne društvene skupine koje imaju jednak položaj za oba spola. Moć upravljanja i vladanja povjerena je jednoj od tih skupina, staležu čuvara ili vladara, koji moraju živjeti zajedno bez individualnog vlasništva.³⁹

³⁵ E. Roll, *Povijest ekonomske misli*, (1956.), str. 19-20

³⁶ Platon, (2009.), op.cit., str. 184.

³⁷ Ibid., str. 110.

³⁸ Schumpeter J.A., (1954.), op.cit., str. 48.

³⁹ Ibid., str. 47

Razlika između Platonove prve idealne države iznesene u "Državi" i one u "Zakonima" leži u tome što je prva država bila bez zakona, osnovana na filozofiji koja je trebala osigurati skladan i sretan život svih. Međutim, budući da ljudi, pa ni filozofi, nisu savršeni, u državi mora postojati zakon koji određuje što je dopušteno, a što nije. Zakonodavci predviđaju sve mogućnosti i donose propise za njih, kako bi vlast jednostavno kontrolirala život u državi. Dakle, budući da nema savršenih ljudi za uređenje savršene države, Platon polazi od savršenih zakona koje se mora poštovati, čime nastavlja utopijsku viziju idealne države.⁴⁰

Prema Platonu, poljoprivreda je temeljna i neophodna gospodarska djelatnost koja treba biti regulirana zakonima, baš kao i ostale ekonomske aktivnosti. Platon je zagovarao ukidanje privatnog vlasništva, a Atenjani se po njemu nisu trebali baviti obrtom. Maloprodajna trgovina bila je zabranjena, osim u slučaju uvoza koji je bio opravdan ratnim potrebama „što se tiče oružja i svega oruđa za rat, ako treba da se u tu svrhu uvozi u zemlju kakav obrt ili biljka ili kakva kovinska roba ili vrsta užeta ili životinje, o uvozu i izvozu imaju odlučivati zapovjednici konjaništva ili pješništva, i to tako, da zemlja ujedno daje i prima, a prikladne i valjane zakone o tome izdat će čuvari zakona“⁴¹.. Dakle, uvoz proizvoda bio je dopušten samo u iznimnim situacijama kada su ratne okolnosti izazivale nestašice ili povećanu potražnju za određenim dobrima. Platon je isticao potrebu za zakonima koji bi regulirali ravnotežu između uvoza i izvoza, naglašavajući da zemlja treba i davati i primati. Cilj ovakve politike bio je zaštita atenskog gospodarstva, uz napomenu da postoje proizvodi koji se uopće ne bi smjeli

⁴⁰ BeniĆ Đuro, *Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon*, (2016.), str. 16.-18.

⁴¹ Platon, *Zakoni*, preveo V. Gortan, VIII. knjiga, 12, Zagreb, (1957.), str. 261.

izvoziti.⁴² Kroz proučavanje njegovih ideja, jasno možemo uvidjeti kako je Platon bio zagovornik agrarnog protekcionizma, s obzirom na to da je većina djelatnosti u antičkoj Grčkoj bila vezana uz poljoprivredu.

Zaključno, moglo bi se reći da je njegov rad predstavljao bijeg u idealističku stvarnost, što je vjerojatno bila reakcija na tešku stvarnost u kojoj je živio. Svojim je idejama nadahnuo kasnije utopijske autore.⁴³

⁴² Zrinka Erent-Sunko, Ozren Pilipović, Nenad Rančić: Neke osobitosti evolucije ekonomske politike protekcionizma od Antike do postmoderne, (2010.), str. 1050.

⁴³ S. Vranjican, Politička Ekonomija, (2007.), str. 18

4.2. Aristotel: trgovina i novac

Aristotel je rođen 384. pr. Kr u gradu Stagiri na poluotoku Halkidiki na sjeveru Grčke u obrazovanoj liječničkoj obitelji.

Aristotel se smatra prvim analitičkim ekonomistom koji je duboko razumio načela tadašnjeg društva. On je postavio temelje znanosti ekonomije i prvi formulirao ekonomske probleme kojima su se bavili svi mislioci nakon njega.⁴⁴ U njegovom radu, analitička namjera bila je ključna motivacija. Kao vrsni analitičar, Aristotel je konceptualizirao svoje ideje, istražujući procese promjena i stanja. Osnove "čiste" ekonomije mogu se pronaći u njegovim djelima, posebno u "Politici" gdje ju možemo klasificirati kao raspravu ili priručnik o temama države i društva i "Nikomahovoj etici" koja bi predstavljala opširnu diskusiju u ljudskom ponašanju i postupanju pisanu s normativnog stajališta. Aristotel je svoju ekonomsku analizu temeljio na potrebama i njihovom zadovoljavanju.⁴⁵

Iako se Aristotel nije u potpunosti posvetio ekonomiji kao samostalnoj disciplini, uveo je niz ekonomskih pojmova koji su utjecali na kasnije mislioce i razumijevanje ekonomije. Neki od tih pojmova uključuju podjelu rada, razmjenu i novac. Također je mnogo raspravljao o podrijetlu države, privatnom vlasništvu i ropstvu, čime je dao značajan doprinos grčkoj ekonomskoj misli.

Ako krenemo od idealnoj državi, Aristotel je također raspravljao o ustavu idealne države. On se postavio kritički prema Platonovu planu te postavio svoj vlastiti plan. U knjizi drugoj djela Politika on se jako opire komunističkim postavkama Platonove idealne republike.⁴⁶ Aristotel nije zagovarao zajedničko vlasništvo jer ga nije smatrao dovoljno poticajnim. Vjerovao je

⁴⁴ Roll E., (1956.), op.cit., str. 21

⁴⁵ Schumpeter J.A., (1954.), op.cit., str. 48-51

⁴⁶ Roll E., (1956.), op.cit., str. 21

da će ljudi više mariti za privatno vlasništvo. Također je istaknuo problem različitih vještina i marljivosti među ljudima, što može dovesti do sukoba, budući da takve razlike nisu prisutne u mogućnostima uživanja. Zbog toga se protivio ukidanju privatnog vlasništva te je preporučivao njegovo prosvjećivanje i liberalizaciju njegove upotrebe.⁴⁷

U Aristotelovom konceptu idealnog grada, nedostaje Platonova maštovitost, ali zadržava se vjera u razum i poštovanje. Država je i dalje podijeljena na one koji upravljaju i one koji su upravljani. Upravljači su podijeljeni na nekoliko frakcija: vojnička klasa, državnici, suci i svećenici. Ove funkcije ne bi trebale biti podijeljene među različitim grupama. Članovi vladajuće klase obavljat će zadatke vlade prema svojoj starosti: kada su mladi i snažni, služit će kao vojnici; kada su na vrhuncu svojih intelektualnih sposobnosti, bit će državnici; a kao svećenici će djelovati u starijoj dobi, kada će biti najmudriji. U ovoj podjeli upravljani bi bili seljaci, obrtnici i radnici, i treba se napomenuti, premda je smatrao trgovinu neprirodnim zanimanjem, bio ju je spreman uključiti u svoj tip idealnog grada.⁴⁸

Što se tiče Aristotelovog konkretnog doprinosa ranoj ekonomskoj misli, njegove analitičke ideje i zamisli mogu se podvesti pod 3 glave:

1. Definicija predmeta politike ekonomije:

prema Aristotelu obuhvaća dva glavna područja. Prvo, ekonomija u pravom smislu je znanost o upravljanju samim kućanstvom (radi se o razvitku grada od kućanstva i sela). Drugo, postoji druga vrsta ekonomije koja se bavi naukom o

⁴⁷ Vranjican S., (2007), op.cit., str. 18

⁴⁸ Roll E., (1956.), op.cit., str. 21

snabdijevanju, što se u biti odnosi na umijeće stjecanja i tu dolazimo do sljedeće točke ⁴⁹

2. Analiza razmjene:

Nakon promišljanja o nauči snabdijevanja, Aristotel se upušta u analizu razmjene, koja u suštini zadovoljava potrebe samog kućanstva. Bitna je distinkcija između prirodnog i neprirodnog oblika razmjene. Prirodni oblik predstavlja proširenje same ekonomije kućanstva radi „zadovoljenja ljudskih prirodnih potreba“⁵⁰, kako Aristotel ističe. U tom kontekstu razmjena se događa zbog postojanja različitih zaliha dobara te širenja udruženja ljudi izvan granica kućanstva. Iz tog prirodnog oblika razmjene proizlaze složeniji i neprirodniji oblici.⁵¹

„Sve što posjedujemo ima dvije upotrebe: obavije pripadaju stvari kao takvoj, ali ne na isti način, jer jedna je prava upotreba stvari, dok je druga neprava i sporedna. Cipela na primjer, služi za nošenje, a služi i za razmjenu; i jedno i drugo je upotreba cipela“⁵². Aristotel je dakle u ovim riječima postavio osnovu za razlikovanje između kako on to kaže upotrebne vrijednosti i prometne vrijednosti, te je to ostalo dio ekonomske misli do danas.⁵³

Iako njegove riječi nisu potpuno jasne, Aristotel izgleda sugerira da upotreba predmeta kao sredstva razmjene nije nužno neprirodna. Ljudi mogu razmjenjivati dobra bez sudjelovanja u neprirodnim oblicima snabdijevanja ili zarađivanja novca. Razmjena bi se nastavila sve dok postoji potreba, ali ne bi prestajala čak i kada su te potrebe

⁴⁹ Ibid., str. 21

⁵⁰ Aristotel, preveo T. Ladan, Politika, Knjiga 1, (1992.)

⁵¹ Roll E., (1956.), op.cit., str. 21

⁵² Aristotel, (1992.), op.cit.

⁵³ Roll E., (1956.), op.cit., str. 21

zadovoljene. S vremenom, ljudi sve više ovise o razmjeni kako bi zadovoljili svoje potrebe, što dovodi do stvaranja sredstava za promet. Dogovaraju se da koriste predmete koji su sami po sebi korisni, poput željeza, zlata ili srebra, kako bi olakšali proces razmjene.⁵⁴

3. Teorija novca:

Aristotel proširuje Platonovu definiciju novca kao simbola stvorenog isključivo za razmjenu. On razmatra kako su nedostaci izravne razmjene doveli do razvoja posredne trampe, te kako je mjerenje vrijednosti dobara obujmom i težinom zamijenjeno novčanim sustavom. Aristotel ističe da se tada pojavljuje trgovina radi same sebe, odnosno radi zarađivanja novca. Prirodna svrha razmjene, koja bi po njemu bila obilnije zadovoljenje potreba, nestaje, dok akumulacija novca postaje svrha sama po sebi.⁵⁵

„Teorija novca koju je Aristotel svjesno zastupao nasuprot, tako mi se čini, alternativnoj teoriji koju je zastupao Platon, bila je ova: samo postojanje nekog nekomunističkog društva uvjetuje razmjenu dobara i usluga; ta razmjena u početku >prirodno< uzima oblik zamjene; ali ljudi, koji često žele ono što drugi imaju, mogu ne imati ono što drugi žele; prema tome često je nužno uzeti u zamjenu ono što se ne želi da bi se dobilo ono što se želi pomoću sljedećeg čina razmjene (indirektna razmjena); očigledna korist koja navest će ljude da izaberu prešutno ili zakonodavnim putem jednu robu“⁵⁶

Prema ovome nam je jasno kako Aristotel smatra kako je novac rezultat društvene tvorevine, a ne posljedica prirodnih

⁵⁴ Ibid., str. 22

⁵⁵ Ibid., str. 22

⁵⁶ Schumpeter J.A., (1954.), op.cit., str. 53

procesa, da bi sam novac služio ljudima u trgovini on i sam u svijesti ljudi mora biti roba koja utjelovljuje određenu opću vrijednost.⁵⁷

Isto tako, važno je spomenuti Aristotelova promišljanja o pitanjima ropstva i kamata:

a) Ropstvo:

Kao što znamo, Aristotel je živio u društvu u kojem je ropstvo bilo značajna institucija, ali isto tako i u vremenu kada je ta institucija postajala predmet kritika socijalnih reformatora, postavši problem u stupnju razvoja društva. Aristotel je pokušao razmotriti ovaj problem stvarajući načela koja bi objasnila i opravdala tu instituciju. Polazi od pretpostavke da postoji "prirodna" nejednakost među ljudima: neki su predodređeni za podložnost zbog kvaliteta s kojima su rođeni, dok su drugi predodređeni za vladanje. Aristotel je svjestan problema dokazivanja ove pretpostavke, jer ju je trebao povezati s činjenicom da prva skupina ljudi stvarno rađa podložne, dok druga stvara vladare. On je riješio ovaj problem dopuštajući u svojoj logici mogućnost postojanja nepravednih slučajeva ropstva, osobito kada su u pitanju ratni zarobljenici.⁵⁸ Ovdje je citat od Aristotela vezan za gospodara i roba „(...) jedno bez drugog ne mogu biti (...) poradi opstanka. Jer ono biće koje je uzmožno umom predviđati, po naravi je vladajuće i po naravi je gospodareće; ono pak koje je uzmožno to predviđeno svojim tijelom izvršiti, vladano je i po naravi robujuće. Zbog toga gospodaru i robu ista je korist.“⁵⁹

⁵⁷Vranjican S., (2007), op.cit., str. 18

⁵⁸Schumpeter J.A., (1954.), op.cit., str. 53

⁵⁹Aristotel, (1992.), op.cit.

b) Kamata

„Najomraženija vrsta zarađivanja novca, i s dobrim razlogom, jest lihvarstvo ... Jer namjena je novca bila da se upotrebljava za razmjenu, a ne da se povećava kamatama“⁶⁰.

Aristotel jasno osuđuje kamatu kao nešto neprirodno jer je prirodna svrha novca njegova upotreba, a ne akumulacija. Kamata je smatrana neprirodnom i povezanom s hrematistikom (umijeće stjecanja bogatstva ili materijalnih dobara, posebno kroz trgovinu, posuđivanje novca ili bilo koju drugu aktivnost usmjerenu na financijski profit, stoga ju je Aristotel osuđivao i uvijek je izjednačavao s lihvom. Nije pravio razliku između kamate kao dijela dobiti od korištenja novca i lihvarjenja, koje je obično uključivalo posuđivanje novca s pretjerano visokom kamatom, posebno kada su ljudi u potrebi.⁶¹

Budući da je Aristotel bio učenik Platona, njegova se razmišljanja također povezuju s konceptom agrarnog protekcionizma. Iako se njegovi stavovi razvijaju i razlikuju od učiteljevih, vidljivo je da je Aristotel, poput Platona, prepoznao važnost zaštite domaće poljoprivrede kao ključnog segmenta gospodarstva antičke Grčke. On je u svojoj "Politici" djelomično nastavio politiku svog učitelja, ali je također unio svoje ideje o pomorskoj orijentaciji kao ključnom faktoru za državno uređenje. Naglašavao je važnost pristupa moru, jer je smatrao da je od izuzetne važnosti za obranu i trgovinu. Aristotel je isticao da je važno povezati uvoz s izvozom kako bi se zaštitilo atensko gospodarstvo. Tvrđio je da "stvari kojih manjka u njih treba uvoziti, dok suviške proizvedenih

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ BeniĆ Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Aristotel, (2016.), str. 351.

potrepština treba izvoziti"⁶². Njegov stav bio je da država treba razvijati trgovinu prvenstveno za vlastite potrebe, a ne za druge.⁶³ Iako nije konkretno naveo metode za zaštitu domaće trgovine, njegova ideja jasno upućuje na mjere koje bi zaštitile domaće gospodarstvo.⁶⁴

Ukratko, Aristotel je svojim analitičkim pristupom postavio temelje znanosti ekonomije, promišljajući o ključnim pitanjima raspodjele bogatstva, privatnog vlasništva i ekonomskih procesa. Njegove ideje, uključujući analizu razmjene, uvođenje pojmova kao što su podjela rada i novac, te rasprave o ustrojstvu države i ropstvu, oblikovale su kasniju ekonomsku misao. Aristotel je kritički pristupao Platonovim idejama, posebno u vezi s privatnim vlasništvom i državnim ustrojem, vjerujući u važnost individualnog vlasništva i liberalizacije njegove upotrebe.

⁶² Aristotel, op.cit., (1992.), str. 221.

⁶³ Ibid., str. 221.

⁶⁴ Erent-Sunko Z., Pilipović O., Rančić N., op.cit., (2010.) str. 1050

4.3. Ksenofont i plan gospodarskog oporavka

Ksenofont, grčki vojnik, plaćenik, filozof i povjesničar, rano se susreo sa Sokratom, postavši njegov učenik i prijatelj. U području ekonomije, bavio se u djelima "Ekonomija" i "O prihodima". Potonja dva djela posebno istražuju ekonomske aspekte. "O prihodima", posljednje djelo koje je napisao, daje praktične savjete o unaprjeđenju gospodarstva i povećanju državnih prihoda u Ateni nakon ekonomske krize izazvane ratom 355. pr. Kr. To je prva poznata rasprava o javnim financijama u povijesti ljudske misli. Djelo je relativno kratko, sastoji se od samo šest neopsežnih poglavlja, a Ksenofont ga je napisao s namjerom da predloži načine za povećanje javnih prihoda u Ateni.⁶⁵

U djelu o prihodima, Ksenofont je izložio dva temeljna načina povećanja javnih prihoda, prvi od kojih bi bio veći rad robovske radne snage u rudnicima „... ne trebamo oklijevati da dovedemo što više radne snage možemo u rudnike i u njima nastavimo posao, sigurni da nikad neće nestati i da srebro nikad neće izgubiti vrijednost. „... Pretpostavi, također, da je ukupan broj robova s kojim počinjemo 1200. Koristeći prihod od ovih broj vjerojatno može biti povećan na najmanje šest tisuća kroz pet ili šest godina. Nadalje, ako svaki radnik donese jedan obol dnevno, godišnja dobit je šest talenata. Od ovog broja ako je dvadeset talenata uloženo u dodatne robove, država će imati četrdeset talenata na raspolaganju za bilo što drugo. A kad je dostignut ukupan broj od deset tisuća dobit će biti stotinu talenata. ... Sadašnje stanje dovodi do zaključka da broj zaposlenih robova nikad ne može biti veći nego što radovi zahtijevaju. ... Nitko ne može sa sigurnošću reći ima li rude više u području koje se

⁶⁵Benić Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon, (2016.), str. 7.

obrađuje ili u putevima koji još nisu istraženi.”⁶⁶ te s druge strane povećanje stanovništva. Prepoznajući bogatstvo koje stranci unose u atensko gospodarstvo kroz svoje poduzetničke aktivnosti, Ksenofont je predložio bolje integriranje stranaca u atensko društvo. On je zagovarao da stranci trebaju imati pravo služiti u vojsci, uključujući konjaništvo, te da im se ukinu ograničenja vezana uz stjecanje vlasništva. On je također snažno podržavao useljavanje stranaca i njihovih prava, te je preporučivao davanje povlastica zaštitnicima koji bi privukli najveći broj novih useljenika.⁶⁷

Pod stranim građanima Ksenofont je prvenstveno mislio na dovođenje meteka u Atenu. Meteci su bili stalni stanovnici koji nisu imali atensko državljanstvo, a većina njih bila je smještena u atenskom lučkom gradu Pireju „...za početak proučimo korist stranih stanovnika. Jer u njima imamo jednog od najboljih izvora prihoda, po mom mišljenju, ako se sami izdržavaju i, umjesto da dobivaju plaću za brojne usluge koje čine državama, još pridonose plaćajući poseban porez.”⁶⁸

Još valja napomenuti nekoliko mjera koje je Ksenofont izložio u svom radu. Predložio je davanje povlaštenog položaja trgovcima i brodovlasnicima, uključujući povremena svečana primanja u njihovu čast. Također, prepoznao je značaj učinkovitog pravosuđa za rješavanje trgovinskih sporova. Ksenofont je smatrao da bi pravedno i brzo rješavanje sporova, bez odgađanja polaska brodova, potaknulo veći broj trgovaca da trguju s Atenom i to s većim zadovoljstvom. Shvatio je da bi takvi uvjeti povećali privlačnost Atene kao trgovačkog centra.⁶⁹

⁶⁶ Ksenofont, *Ogledi o ekonomiji*, (2016.), str. 85. - 103.

⁶⁷ Erent-Sunko Z., *op.cit.*, (2007.), str. 1022.

⁶⁸ Ksenofont, *op.cit.*, (2016.), str. 85. - 103

⁶⁹ Zvonimir Baletić, *Jedna antička strategija gospodarskog razvoja (uz Ksenofontove Načine i sredstva)*, (1996.), str. 52.-74.

Iako za određene mjere nisu potrebni veliki troškovi, već samo učinkovito zakonodavstvo i nadzor, za većinu se zahtijeva financijska podrška. Ksenofont je bio svjestan potrebe za kapitalom te je kao ključan element svog plana predložio osnivanje posebnog fonda. Ideja je bila pokrenuti fond u koji bi građani dobrovoljno uplaćivali sredstva, uz dodatne tržišne i luke pristojbe, a iz kojih bi se pružala pomoć siromašnima. Ksenofont je zamislio da ovaj fond ne bi samo ovisio o domaćim ulaganjima već bi privukao investicije i od stranih ulagača, drugih država pa čak i vladara iz Istočne obale.⁷⁰

Upravljanje fondom bi bilo u rukama države, koja bi prikupljena sredstva investirala u razne projekte - od stambenih objekata za brodovlasnike i trgovce, blizu luka i trgovačkih centara, do hotela i izgradnje velike flote trgovačkih brodova. Država bi ove objekte iznajmljivala pojedincima uz odgovarajuće osiguranje. Iako je atensko ratno brodovlje već igralo važnu ulogu u lokalnoj ekonomiji, Ksenofontov plan nije se oslanjao samo na doprinose razvijene trgovine već je uključivao i prihode od iznajmljivanja brodova privatnicima⁷¹ koji bi bili u vlasništvu države. Tako je Ksenofont, razmatrajući načine za prikupljanje sredstava i kapitala za daljnje financiranje državnih inicijativa i pomoć siromašnim građanima, već tada oblikovao model javno-privatnog partnerstva.⁷²

Ipak, treba uzeti u obzir činjenicu da koncept koji danas nazivamo učinkom poreznog sustava na ekonomiju nije postojao u grčkoj terminologiji. Porezi nisu služili kao ekonomski instrumenti. Također, nema dokaza o kalkulacijama koje bi

⁷⁰Erent-Sunko Z., op.cit. , (2007.), str. 1022.

⁷¹Ksenofont, op.cit., (1996.), str. 52.-74.

⁷²Erent-Sunko Z., op.cit. , (2007.), str. 1022.

omogućile izbor između različitih izvora prihoda s ciljem procjene njihovog učinka na gospodarstvo.⁷³

Što se tiče djela „Ekonomija“, u njemu Ksenofont raspravlja o gospodarskom upravljanju i vođenju domaćinstva, vidimo da se on tu više fokusira na nekakvu mikroekonomsku razinu. Iako Ksenofont pristupa gospodarstvu, odnosno ekonomiji, s mikroekonomskog aspekta, mnogi stručnjaci ga smatraju ključnom figurom u povijesti ekonomske misli. U daljnjem tekstu bit će navedena neka od njegovih razmatranja gospodarskih pitanja obrađenih u djelu "Ekonomija".⁷⁴

Za razliku od modernog shvaćanja i definiranja samog pojma Ekonomija, on pod tim pojmom podrazumijeva praktičnu vještinu vođenja kućanstva i domaćinstva. Na ovu tvrdnju ukazuje i grčka riječ „oikonomia“ („oikos“ = kuća, kućanstvo; „nomos“ = zakon, pravilo, red). Sukladno ovome, po Ksenofontu ekonomija predstavlja znanje o upravljanju i poboljšanju vlastite imovine, čime se postiže ono što je korisno za život. U nastojanju da definira pojam ekonomije, Ksenofont detaljno opisuje zanimanja i tri vrste odnosa među članovima kućanstva: (1) odnos između muža i žene; (2) odnos između roditelja i djece; (3) odnos između domaćina i robova.⁷⁵

Glavna ideja Ksenofonta je da bi glava grčke obitelji na svom domaćinstvu trebala djelovati kao menadžer, upravitelj i poduzetnik. „... posao je dobrog domaćina da valjano svojom kućom upravlja“⁷⁶

⁷³ Finley M.I., (1973.), op.cit., str. 164.

⁷⁴ Benić Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon, (2016.), str. 7.

⁷⁵ J. G. Backhaus, (Ed.), Handbook of the History of Economic Thought, Springer, (2012.), str. 15.

⁷⁶ Ksenofont, Ekonomija 1 i 2, Akademska knjiga, (2001.), str.21.

No ono što je jako zanimljivo je kako se ističe to da glava obitelji može drugoj osobi povjeriti vođenje vlastitog imanja, no s užim djelokrugom rada nego kada on sam vodi svoje imanje. Pri odabiranju takve osobe (nekakvog voditelja imanja), glava kuće mora voditi brigu o njegovim osobinama i karakteristikama „Kad ti zatreba upravitelj pronadeš negdje čovjeka vičnom zvanju, pa se potrudiš da ga kupiš ... odanog vlasniku imanja, ... brižnog, ... nesklonog krađi, ... koji umije odrediti koga nagraditi a koga kazniti“⁷⁷. Ksenofont ukazuje na suštinsku sličnost između vlasnikovog angažiranja osobe za upravljanje proizvodnjom hrane u njegovo vrijeme i današnjeg zapošljavanja menadžera za povećanje profita ili "uvećanje kuće". Iako je kontekst različit, osnovni cilj ostaje isti - maksimizacija koristi i učinkovitosti upravljanja resursima.⁷⁸

Ksenofontove ideje o upravljanju resursima na domaćinstvima možemo povezati s današnjim poslovnim svijetom kroz važnost kvalitetnog upravljanja resursima za uspjeh bilo koje organizacije. U suvremenom kontekstu, kontrola resursa od strane kompanija ključna je za njihov uspjeh. Ksenofont je naglašavao da, iako ljudi rade na istoj vrsti zemlje, neki žive u siromaštvu i tvrde da ih je poljoprivreda uništila, dok drugi napreduju i žive u izobilju.⁷⁹ Slično, danas možemo vidjeti primjere dviju kompanija gdje jedna postiže vrhunske rezultate, a druga ne. To pokazuje da upravljanje resursima može imati veći utjecaj na uspjeh kompanije nego sami resursi.⁸⁰

Prema Ksenofontu, sve ostale vještine i zanati ovise o napretku poljoprivrede, koja je njihova osnova i izvor. Bez obradive

⁷⁷ Ksenofont, Ekonomija XII, str. 129.

⁷⁸ Benić Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon, (2016.), str. 7.

⁷⁹ Ksenofont Ekonomija III

⁸⁰ Brock R. Williams, An ecoeconomist looks at Xenophon's "o economicus" The Classical Outlook Vol. 85, No. 3, (2008.), str. 102-105

zemlje, sve vještine, bilo na kopnu ili moru, propadaju, kako je istaknuto u djelu "Oeconomicus". Uz to, stabilna poljoprivreda omogućava ekonomski rast i društvenu stabilnost, jer pruža temelj za razvoj drugih sektora i osigurava opskrbu hranom za cijelo društvo.⁸¹

⁸¹ Xenophon, op.cit., (2002.), str. 405.

4.4. Solonove gospodarske reforme

Solon (oko 640. - oko 560. pr. Kr.) bio je atenski državnik, zakonodavac i pjesnik, koji je zaslužan za restrukturiranje društvene i političke organizacije Atene, čime je postavio temelje za atensku demokraciju. Njegova postignuća bila su toliko značajna da je u kasnijim stoljećima postao polumitološka figura, smatran ocem utemeljiteljem koji je postavio Atenu na put slave i prosperiteta koje je grad uživao u klasičnom razdoblju.⁸²

Solon, jedan od najistaknutijih zakonodavaca antičke Grčke, uveo je značajne reforme koje su duboko utjecale na gospodarstvo i politiku Atene. Njegove ekonomske mjere imale su za cilj stabilizaciju i širenje političke baze vlasti, a posebno su bile usmjerene na olakšavanje tereta dugova i ropstva slobodnim Atenjanima. Ključna mjera koju je Solon proveo bila je sisahtija, što se može opisati kao sveobuhvatan oprost dugova. Ova mjera omogućila je oslobađanje svih Atenjana koji su bili u dugovinskom ropstvu, dok je država otkupila one koji su dospjeli u ropstvo izvan Atene. Time su svi dugovi koji su mogli dovesti do ropstva slobodnih Atenjana bili ukinuti, a hipoteka kao oblik osiguranja vraćanja duga je također bila eliminirana.⁸³

Jedna od važnih Solonovih reformi bila je i devalvacija valute, gdje je dotadašnji egipatski talanat zamijenjen eubejskim talantom, čime se nastojalo stabilizirati ekonomske prilike. Također se pretpostavlja da je Solon odredio maksimalnu površinu zemljišnih posjeda, što je imalo za cilj sprječavanje koncentracije zemljišta u rukama bogatih pojedinaca.⁸⁴

⁸² <https://www.worldhistory.org/solon/> 20.06.2024.

⁸³ Kurtović Š., op.cit., (2005.), str. (95.)

⁸⁴ Ibid., str. (95.)

Sve ove mjere značajno su olakšale položaj dužnika, dok su bogate, osobito zajmodavce i lihvare, stavile u nepovoljniji položaj. Solonove reforme bile su revolucionarne jer su omogućile širem sloju stanovništva sudjelovanje u političkom životu, smanjujući ekonomsku nejednakost i stabilizirajući društvo.⁸⁵

Solon, razumjevši izazove atenskog gospodarstva, uključujući neuspjeh konkuriranja jeftinijim uvoznim proizvodima s Istoka, uveo je reforme koje su politička prava povezana s produktivnošću zemlje. Njegov cilj bio je potaknuti ulaganja u poljoprivredu, davanjem prioriteta onima koji su najviše proizvodili. Iako sam nije bio poljoprivrednik, Solon se fokusirao na probleme većine stanovništva, od kojih je 70-80% bilo poljoprivredno, i koji su proizvodili hranu s teško obrađivane zemlje.⁸⁶

Najveći prinosi dolazili su od onih s najviše zemlje, no sitni proizvođači također su imali značajnu ulogu. Vrijedno je napomenuti da je uvoz pšenice nadmašivao izvoz atenskih proizvoda poput maslina, vina i smokava. Povećana ulaganja u poljoprivredu podigla su vrijednost zemljišta i privremeno smanjila rast trgovine i financijskih aktivnosti. Ovaj kontekst treba promatrati u svjetlu tadašnjeg tržišta, koje se bitno razlikovalo od kasnijih kapitalističkih društava.⁸⁷

Iako je tržište tada bilo usmjereno prema urbanoj eliti, trgovina je postojala tisućama godina, stvarajući novi društveni sloj čiji je život bio vezan uz grad. Ovaj sloj, koji je poslovno i životno vezan za urbani prostor, značajno je utjecao na atensko gospodarstvo. Solonove reforme tako su imale dugotrajan učinak

⁸⁵ Ibid., str. (95.)

⁸⁶ Erent-Sunko, (2007.), op.cit., str. 1016.-1017.

⁸⁷ Ibid., str. 1016.-1017.

na društveno-gospodarsku strukturu Atene, balansirajući između poljoprivrede i rastuće urbane ekonomije.⁸⁸

Solon je, osim što je modernizirao poljoprivredu, značajno unaprijedio i obrtništvo. Donio je zakone koji su oslobodili sinove obveze uzdržavanja svojih očeva ako ih nisu podučili zanatu. Ovim propisom poticao je obrtnike da prenose svoje vještine na mlade, osiguravajući tako kontinuitet i razvoj obrta. Nadalje, kako bi dodatno potaknuo razvoj obrtništva, Solon je aktivno promicao doseljavanje stranih obrtnika u Atenu, nudeći im status građanina ukoliko se sa svojim obiteljima trajno nasele u gradu. Ovim potezima Solon je ne samo ojačao gospodarsku osnovu Atene, nego i obogatio njezinu društvenu strukturu i kulturnu raznolikost.⁸⁹

Ono što još valja napomenuti je da je Solon je poticao izvoz maslinovog ulja, što je uključivalo propise o sadnji maslina te o korištenju bunara za navodnjavanje⁹⁰. Vjerojatno je da je ova inicijativa za izvoz maslinovog ulja bila odgovor na manjak žitarica, čime je omogućena razmjena maslinovog ulja za žito iz drugih regija. Ovaj proces pokazuje kako je Solon premostio koncept samodostatnosti Atene.⁹¹ Istovremeno, količina hrane i sirovina uvezenih u Grčku, uključujući Atenu, nije bila velika⁹², dok je Solon zabranio izvoz žitarica. Ova zabrana može se smatrati jednom od prvih oblika protekcionističkih mjera, usmjerenih na zaštitu domaće poljoprivrede. Takve protekcionističke politike, koje se odnose na poljoprivredne

⁸⁸ Ibid., str. 10016.-1017.

⁸⁹ Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer Tolbert Roberts, David W. Tandy, and Georgia Tsouvala, *A Brief History of Ancient Greece*, (2004.), str. 114-115

⁹⁰ V.V. Struve, D.P. Kalistov, *Stara Grčka*, (1969.), str. 148.

⁹¹ Elisabeth Ranz, *The Penguin History of Economics*, (2002.), str. 14.

⁹² Michael Ivanovitch Rostovtzeff, *The Social & Economic History of Hellenistic World*, (1952.), str. 92.

proizvode, zagovarali su i Platon i Aristotel, a danas bismo ih prepoznali kao agrarne mjere za poticanje domaće proizvodnje.⁹³

⁹³Erent-Sunko Z., (2007.), op.cit., str. 10016.-1017.

5. Zaključak

Studija ekonomskih ideja antičke Grčke pokazuje kako su filozofi tog vremena postavili temelje za mnoge moderne ekonomske teorije. Njihova promišljanja o raspodjeli bogatstva, pravednosti u trgovini, ulozi države u ekonomiji i socijalnoj politici ostavila su trajan utjecaj na kasniji razvoj ekonomske misli.

Platonove ideje o idealnoj državi i zajedničkom vlasništvu, iako utopijske, potaknule su mnoge kasnije filozofe i ekonomiste da razmišljaju o pravednijim društvenim strukturama. Aristotelova analiza trgovine, novca i pravedne raspodjele resursa pružila je temeljne principe za razumijevanje ekonomskih aktivnosti i etičnosti u ekonomiji. Njegov naglasak na umjerenosti i etičnosti i danas je relevantan u raspravama o održivom razvoju i društvenoj odgovornosti.

Ksenofontov praktični pristup upravljanju imovinom i financiranju javnih projekata pokazuje kako se teoretske ideje mogu primijeniti u praksi. Njegovi prijedlozi za osnivanje posebnih fondova za financiranje javnih potreba i socijalnih programa predstavljaju rane oblike javno-privatnog partnerstva, koncepta koji je danas široko prihvaćen i primjenjivan u mnogim ekonomijama. Solonove reforme u Ateni bile su usmjerene na rješavanje društvenih i ekonomskih problema kroz zakonodavne promjene. Ukidanje dužničkog ropstva i preraspodjela zemljišta bile su ključne mjere koje su stabilizirale društvo i pružile osnovu za daljnji ekonomski razvoj. Njegov rad pokazuje kako zakonodavne mjere mogu imati značajan utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu društva.

Ovaj rad naglašava važnost proučavanja povijesnih ekonomskih ideja kako bismo bolje razumjeli suvremene ekonomske izazove. Filozofi poput Platona, Aristotela, Ksenofonta i Solona pokazali su kako duboko promišljanje i inovativni pristupi mogu pružiti vrijedne lekcije za današnje ekonomske politike i prakse. Kroz njihova djela, možemo vidjeti trajnu vrijednost i relevantnost antičkih ekonomskih ideja u oblikovanju našeg razumijevanja ekonomije danas. Njihova razmišljanja pružaju uvid u univerzalne ekonomske principe koji nadilaze vrijeme i prostor, te nas podsjećaju na važnost etičkog i održivog pristupa ekonomskim pitanjima.

Literatura:

1. Aristotel, preveo T. Ladan, Politika, Knjiga 1, (1992.)
2. Benić Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Aristotel, (2016.)
3. Benić Đuro, Ekonomska misao u antičkoj grčkoj: Ksenofont i Platon, (2016.)
4. Brock R. Williams: An economist looks at Xenophon's "o economicus" The Classical Outlook Vol. 85, No.3, (2008.)
5. E. Roll, Povijest ekonomske misli, (1956.)
6. Edward M. Harris, Workshop, Marketplace and Household, (2002.)
7. Elisabeth Ranz, The Penguin History of Economics, (2002.)
8. George C. Bitros and Anastassios D. Karayiannis, Morality, Institutions and Economic Growth: Lessons from Ancient Greece, (2006.)
9. <https://eh.net/encyclopedia/the-economy-of-ancient-greece/> 30.05.2024.
10. <https://www.spartareconsidered.com/economy.html> 19.06.2024.
11. <https://www.tutor2u.net/economics/reference/what-were-some-of-the-key-economic-ideas-of-arthur-lewis> 26.06.2024.
12. <https://www.worldhistory.org/solon/> 20.06.2024.
13. J. G. Backhaus, (Ed.), Handbook of the History of Economic Thought, Springer, New York, (2012.)
14. John Kenneth Galbraith, Ekonomija u perspektivi, (1987.)
15. Joseph A. Schumpeter, Povijest ekonomske analize, (1954.)
16. Ksenofont Ekonomija III
17. Ksenofont, Ekonomija 1 i 2, Akademska knjiga, Novi Sad, (2001.)
18. Ksenofont, Ekonomija XII
19. Ksenofont, Ogledi o ekonomiji, (2016.)
20. M.I. Finley, Economy and Society in Ancient Greece, (1981.)
21. M.I. Finley, The Ancient Economy, (1973.)
22. Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology / Xenophon; translated by E. C. Marchant, O. J. Todd., (2002.)
23. Michael Ivanovitch Rostovtzeff, The Social & Economic History of Hellenistic World, (1952.)
24. Platon, Država, Zagreb, (2009.)

25. Platon, Zakoni, preveo V. Gortan, VIII. knjiga, 12, Zagreb, (1957.)
26. S. Sharma, Reflections on the Philosophical Foundations of Economics, (2010.)
27. S. Vranjican, Politička Ekonomija, (2007.)
28. Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer Tolbert Roberts, David W. Tandy, and Georgia Tsouvala, A Brief History of Ancient Greece, (2004.)
29. Šefko Kurtović, Opća povijest prava i države, (2005.)
30. Takeshi Amemya, Routledge; Economy and Economics of Ancient Greece, (2007.)
31. V.V. Struve, D.P. Kalistov, Stara Grčka, (1969.)
32. Xenophon, Ways and Means, engl. prijevod E. C. Marchant, (1968.)
33. Zrinka Erent-Sunko, Gospodarstvo i poduzetništvo u Antičko doba, (2007.)
34. Zrinka Erent-Sunko, Ozren Pilipović, Nenad Rančić: Neke osobitosti evolucije ekonomske politike protekcionizma od Antike do postmoderne, (2010.)
35. Zvonimir Baletić, Jedna antička strategija gospodarskog razvoja (uz Ksenofontove Načine i sredstva), (1996.)